

Илму адабиёт осмонида ҳар бир буюк шоир ва етук олим бир порлок юлдуз бўлса, шубҳасиз, Захириддин Мухаммад Бобур ва унинг фарзандлари, яъни кўрагонийлар ё бобурийлар сулоласи бир қаҳқашондир. Хиндистоннинг машҳур сиёсатчиси ва тарихчиси Жавохирлаъл Нерунинг айтишича: «Бобур санъат ва адабиётнинг улкан ҳомийси, бобурийлар саройи жуда шуқуҳли, бой ва мисли кўрилмаган сарой эди».

Албатта, бундай сарой ва бундай маданият ўзидан-ўзи қурилмайди. Шох ва шахзодалар олим, шоир ва маданиятли кишилар бўлмасалар, илму маданият ривожига у қадар парво қилмасликлари мумкин. Аммо Бобур, унинг тўрт ўғли ва бир кизи — Ҳумоюн, Комрон, Аскарӣ, Хиндол ва Гулбадан бегим ҳам тарихда чуқур из қолдирган шоир, тарихчи, илму санъатни яхши ўрганиб, ўзлаштирган кишилар эдилар. Улардан бўлган фарзандларнинг барчаси ҳам ота-боболарининг изидан бориб, атоқли шоир, адиб ва олимлар сифатида илму санъат ривожига катта ҳисса қўшиб қелдилар.

«Бобурнома»да ёзилишича, Бобур ўз фарзандларининг таълим-тарбияси ҳақида ҳамиша ўйлаб, уларни ўқиш ва ўрганишга тарғиб қилар экан. У «Мубаййин» рисоласини Ҳумоюн ва Комронга диний масалаларни ўргатиш учун назмда ёзади. Бобурнинг Ҳумоюн ва Комронга ёзган мактублари ҳам шу мавзуга қаратилган. Масалан, у Комронга ёзган мактубида бундай дейди: «Фарзанди аршад ва аржуманди саодатнишон Мухаммад Комрон Мирзо баҳодирга салом мӯҳаббат анжомидан сўнг улким, кўқалтош ва ичкиларинг била сабак ўқурга ружуъ қелтуруб эрмишсен. Бу жихаттин кўнгулга сурур ва хотирга ҳузур етиб на бисёр ҳушқоғлик юз берди. Тангри таоло дарғоҳидин умидим борким, жамиъи қобилият ва салоҳият бобида қомил ва муқаммал бўлуб қамолга етгайсен».

Ҳумоюнга ёзган мактубидан: «Яна мен дегандек бу хатларингни битибсен ва ўқумагисен, не учунким, агар ўқур ҳаёл қилсанг эди, ўқий олмас эдинг. Ўқий олмагандин сўнг албатта тағир берур эдинг. Хатингни ҳуд ташвиш била ўқиса бўладур, вале асру муглакур... Хатингни ҳуд ҳар тавр қилиб ўқуса бўлодур, вале бу муглак алфозингдин мақсуд тамом мафҳум бўлмайдур. Қолибан хат битурда қохиллигинг ҳам ушбу жихаттиндур. Тақаллуф қилай дейсен, ул жихаттин муглак бўладур. Бундин нари бетакаллуф ва равшан ва қоғ алфоз била битий. Қам сенга ташвиш озроқ бўлур ва ҳам ўқувғучига...».

Кўриниб турибдики, Бобур фарзандларининг диёнатли, илм-фазилатли бўлиб ўсиши учун уларга қитоб танлаб юбориш, уларнинг ўрганиши учун қитоблар ёзишни оталиқ ва подшоғлиқ бурчи деб ҳисоблаган, уларни ўқиш-ўрганишга тарғиб қилиб, имло ва иншо ҳатоларини тўғрилаб бехато, содда, рағон ва бетакаллуф ёзишга қорлаган.

Албатта, Бобурнинг бундай саъй-ҳаракатлари зое қетмади. Унинг тўртала ўғли, кизи, набиралари ва уларнинг фарзандлари илму санъат, шеър адабиётда ном қозондилар. Кўрагонийлар ё бобурийлар сулоласидан қўп соҳибдеғон шоирлар, тарихчилар, фақиҳлар, диний ва дунёвий олимларнинг исмини таққиралардан қелтириш мумкин. Уларнинг ҳаммасини тилга олиб ўтиш ё улар ҳақида бир-икки оғиз сўз айтиш анча вақт талаб қилади. Бу ҳақда ҳаттоки қитоблар ёзиш ҳам мумкин. Биз бу ўринда Бобурнинг фақат шоир ва тарихчи фарзандлари ҳақида сўз юритиб, улар асарларидан бир-икки мисол қелтириб ўтағиз.

Бобурнинг тўнгич ўғли Носируддин Мухаммад Ҳумоюн 913 (1507) йили зулқадда ойининг тўртинчи қечаси Қобулда туғилди. Онаси Мохим бегим Султон Ҳусайн Бойқаро

хонадонига якин бир бекнинг кизи эди. Хумоюн Мирзо отаси вафот этгандан сўнг Дехли тахтига эга бўлиб, 26 йил подшоҳлик даврини суриб, 963(1556) йили раби ул-аввал ойининг 14чисида Дехлида оламдан кўз юмди.

Хумоюн Мирзо ҳам отасидек истеъдодли шоир эди. Подшоҳлик юмушлари, ички ва ташки душманлар, яъни укалари ва лўдийлар билан тўхтовсиз олиб борган жанглири сабабли шеър ёзишга кўп вақт тополмаси ҳам, ундан бир канча газаллар, рубоийлар, китъалар ва бошқа шеърини парчалардан иборат (асосан форсийда) бўлган бир девон қолди. Бу девон доктор Ходий Хасаннинг тасхих ва ихтимоми билан Хиндистонда босилиб чиқди. Бу девондан бир канча шеърини намуналар тазкираларда ҳам келтирилган.

Хумоюн Мирзонинг каломидан намуналар:

Хардам зи фироки ту малолест маро,
Хар рўз зи хижрони ту солест маро,
Холест ба гурбатамки натвон гуфтан,
Субхоноллох, гариб холест маро.

(Мазмуни: Хар дам фирокингдан кайгураман, хар кун хижронингда бир йилдек ўтади. Гурбатдаги хол-ахволимни айтолмайман, Субхоноллох, гариб холим бор.)

Эй, манзили мохи аломат авжи Сурайё,
Рўйи зафар аз ойинаи тиги ту пайдо.

(Мазмуни: Эй, байрогинг жойи Сурайё авжидадир, тигинг кўзгусида зафар намоёндыр.)

Менки булбулдек гулидин куймишам оханг ила,
Ўт солибтур жонима рухсори гулранг ила.

Хумоюн Мирзонинг асарлари хали тўла топилган эмас. Масалан, яқинда биз унинг икки байт шеърини Содикий Китобдорнинг «Мажма ул-хавос» тазкирасида учратдик. Мана, ўша байтлар:

Гарийблиг гамидин меҳнату малолим бор,
Бу гамдин ўлмака етдим, гарийб холим бор.

Висоли давлатидин айрилиб не-не маҳзун,
Тирикмену бу тирикликдин инфилолим бор.

Бобурнинг иккинчи ўгли Муҳаммад Комрон Мирзо 914(1508) йили тугилди. Унинг онаси Гулрух бегим туркман уругига мансуб бўлган бекчиқ амирларидан бирининг кизи эди. Комрон Мирзо отаси ҳаётлигида Кандаҳор ва Кобулда ҳукмрон эди, Хумоюн Мирзо тахтга ўтиргач, Панжоб вилоятини ҳам унга инъом этди. Кўп вақт ўтмай ога-инилар орасида келишмовчиликлар ва низолар пайдо бўлиб, Хумоюн Мирзо Эронга қочишга мажбур бўлади ва Комрон Мирзо Афғонистон ҳудудида ўзини подшоҳ деб эълон қилади. Хумоюн тахтни қайтариб олгач, 960(1553) йили Комрон Мирзонинг кўзига мил тортилади. Сўнг у ҳаж зиёратини ният қилиб Хижозга равона бўлади. Уч маротаба ҳаж

килиб, тўртинчи йили хаж маросимини адо этаётганда Арофатда 964(1557) йили зулхижжа ойининг 15инчисида вафот этиб, Муалло кабристонида Хадичаи Кубро мозори якинида дафн этилади.

Комрон Мирзо ажойиб истеъдодли, ширинкалом, дарвешмаслак шоир эди. Ундан ўзбек ва дарий тилларида яратилган жозибали газал, рубоий, китъа, маснавий ва фардлардан иборат тўлик девон колган. Бу девоннинг форсча шеърларини Мухаммад Махфузулхак Хиндистонда ва ўзбекча шеърларини Саидбек Хасан Ўзбекистонда эълон қилдилар. Комрон Мирзонинг тўлик илмий-танкидий девони ҳамда ҳаёти ва ижоди ҳақида муфассал тадқиқот ушбу мақола муаллифи томонидан 1999 йили амалга оширилган. Яна бир муҳим жихатни қайд этиш керакки, Бобур фарзандларидан Комрон Мирзогина отаси изидан бориб, асосан, ўзбек тилида шеърлар ёзди. Холбуки, Бобурдан кейинги насллар кўпроқ форс тилида ёзиб форс тили ривожига хизмат қилдилар. Комрон Мирзонинг шеърларидан бир намуна келтирамиз (хафталигимизда Комрон Мирзонинг айрим асарларини эълон қилганмиз — ред.):

Ахбобка хуштурур рафик ўлса киши,
Имдод ила хомий тарик ўлса киши,
Ислом элига жон била тарвих қилиб,
Бир-бирга бу беш кун шафик ўлса киши.

Аскарый Мирзо Комрон Мирзонинг тугишган иниси бўлиб, 922(1517) йили Кобулда дунёга келган. Хумоюн Мирзо тахтга ўтиргач, Сунбул вилоятини унга инъом қилди, аммо Аскарый Мирзо акаси Комрон Мирзо билан кўшилиб, Хумоюнга қарши исён кўтарди. Кийинчиликларга дуч келиб, 961(1554) йили хаж нияти билан йўлга чиқди, лекин мақсадга етолмай, хаж йўлида — Шом ва Макка ўртасидаги бир жойда вафот этиб, ўша ерда дафн қилинди.

Аскарый Мирзо ҳам отаси Бобур ва ака-укаларидек истеъдодли эди. Ундан девон колган-колмагани ҳозиргача номаълум, аммо бир канча тазкирачилар унинг маҳоратли шоир эканлигини тасдиқлаб, гўзал шеърларидан намуналар келтирганлар. Биз қуйида унинг каломидан бир неча мисол келтирамиз:

Эй Аскарый, ар масти мудоми хуш бош,
Вар муътакиди бодаву жоми хуш бош,
Гуфти: ба харобот набошам бе у,
Бо ёр агар дарин мукоми хуш бош.

(Мазмуни: Эй, Аскарый, агар мудом мастсан, хурсанд бўл; Агар бодаю жомга эътиқодинг бўлса, хурсанд бўл. Хароботда усиз бўлмайман, дединг; Агар ёр билан бу муком (макон, жой)да бўлсанг, хурсанд бўл.)

Чунун ки ҳўй гирифтам ба ошнойи ту,
Халок мекунадам меҳнати жудойи ту.

(Мазмуни: Мундоқки, ошнолигингга ўрганганман, Хажринг қайгулари мени ўлдиради.)

Хиндол Мирзо 925(1520) йили Кобулда тугилди. Унинг Хиндол деб номланишига сабаб:

Бобуршоҳ Хинд мулкани тасарруф қилиш нияти билан йўлга чиқиб, Хиндистоннинг бир неча вилоятларини қўлга киритган чоғда Хиндолнинг таваллудини эшитиб, ирим қилиб, унга Хиндол деб ном қўйди.

Хиндол Мирзонинг онаси Дилдор бегим бўлса-да, Мохим бегим қўлида тарбия топгани сабабли, ога-инилар орасидаги низоларда ҳар доим Ҳумоюн томонида туриб, унга ёрдам берарди. Шу жангларнинг бирида 958(1551) йили Жалолобод шаҳри яқинида Комрон Мирзонинг аскарлари Ҳумоюннинг ўрдусига тунда ҳужум қиладилар ва аскарлардан бири Хиндол Мирзони танитай, ҳалок этади. Унинг жасади Қобулга келтирилиб, Боғи Бобурда отаси Бобуршоҳнинг оёғи остида дафн этилди.

Хиндол Мирзонинг ҳам забардаст, нозикҳаёл шоир эканлигини бир қанча тазкирачилар тавсиф этиб, унинг шеърларидан гўзал намуналарни ўз тазкираларида нақл қилганлар. Қуйидаги намуналар ҳам Хиндол Мирзонинг етук истеъдоди ва маҳоратини исботлай олади:

З-он катраи шабнам ки насими сахари,
Аз абр жудо қунад ба сад жилвағари,
То бар руҳи гул қаноат, эй, раҳқи пари,
Ҳаққо ки ҳазор бор покизатари.

(Мазмуни: Тонг ели булутдан юз жилва билан ажратиб, гул юзига томизган ўша шабнам томчисидан қўра, эй парилар раҳқи, ҳақ гап шуки, сен минг бор покизароксан.)

Сарви қад ту моили аҳли, ниёз нест,
Нозест дар сари ту ки дар сарвиноз нест.

(Мазмуни: Сенинг сарв қаддинг ниёз аҳлига мойил эмас, сенда шундай ноз борки, ҳатто сарвинозда ҳам йўқ.)

Гулбадан бегим: Бобурнинг бу фазилатли, билимли кизи Қобулда 932/933(1526/1527) йил атрофида Дилдор бегимдан тугилди, аммо укаси Хиндол Мирзодек Мохим бегим тарбияси остида бўлди. Шу сабабли Ҳумоюн Мирзога атаб «Ҳумоюннома»ни ёзди. У тўрт ёшида отасидан абадий айрилган бўлса-да, отасининг тарихчилик истеъдодини мерос олди.

«Ҳумоюннома» Ҳумоюннинг подшоҳлиги даврида юз берган воқеаларга бағишланади. Шунинг учун 937 — 963(1530 — 1556) йиллар воқеаларини ақс эттириши керак эди, аммо асарнинг қўлёзмасидан охириги саҳифалари йўқолгани сабабли Комрон Мирзонинг нобино қилинган воқеасига қелиб, тугамай қолган. «Ҳумоюннома»нинг форсча матни инглизча таржимаси билан А.Бевириж орқали Лондонда ва ўзбекча таржимаси форсча матни билан биргаликда Ўзбекистонда С.Азимжонова томонидан чоп этилган.

«Ҳумоюннома»нинг бирёқлама ёзилгани назарда тутилмаса(унда Ҳумоюн қанчалик мақталган бўлса, Комрон ўшанчалик қораланган), уни ўша даврни ақс эттирувчи энг дақиқ ва мустанад асар деб, тан олиш мумкин. Бу асарнинг жуда ихчамлиги, раво услубда ёзилгани ҳамда фасоҳат ва бағоят авжида эканлигини қўллаб тазкирачилар, тарихчи олимлар таъкид этганлар.

Гулбадан бегим узок умр қўрди. 983(1576) йили ҳаж зиёратига мушарраф бўлди, Ҳумоюн ва Акбардан қўп ҳурматлар қўриб, вафот этганидан кейин жасади Қобулга олиб қорилиб, дафн этилди.

Айтиб ўтганимиздек, Бобуршоҳнинг набиралари ва уларнинг фарзандлари ҳам шеърӣ истеъдодни Бобуршоҳдан мерос олиб, шеър адабиёт анъаналарини кўрагонийлар оиласида давом эттирдилар. Мисол учун, Комроннинг кизи Гулрухбегим ва ўғли Абулкосим Шавкатий, Акбар, Шох Жаҳон ва унинг завжалари, Аврангзебнинг кизи Зебуннисо бегим, Баҳодиршоҳ Зафар ва бошқаларнинг номи, асарлари айрим тазкираларда зикр этилган. Демак, Бобуршоҳ нафакат буюк бир империяни, энг шавкатли бир маданий даврни ўз фарзандларига мерос қилиб қолдирмади, балки шоирлик ва тарихчилик истеъдодини, илмпарварлик ва санъатга қизиқиш қабил олий хислатларни ҳам қолдириб, тарихда бобурийлар(қўрагонийлар) номини мангуликка эриштирди.

Доктор Шафика Ёркин